

D. D. ROŞCA A költő-filozófus Hegel

Úgy hiszem, azok számára, akik minél közelebb akarnak kerülni a hegeli gondolkodáshoz, minél jobban meg akarják közelíteni és e gondolkodás számos koordinátái közül minél többet óhajtanak érteni, szükséges néhány észrevétel, amely e filozófia szerzőjének *szellemi arculatára* vonatkozik. És ez azért, mert Hegel filozófiája — amely mérhetetlen területen értelmezni akarta korát és megkísérelte felépíteni a létnek mint teljességnek a képét, mint különben minden nagy filozófia — egy olyan vonást is tartalmaz, amit mindenképpen jellemezni kell, még ha azok, akik nem fordulnak közvetlenül Hegel szövegeihez, nem is érzékelhetik tökéletesen.

Roppant nagy számú szöveg reprodukálására, széles körű elemzésére volna itt szükség ahhoz, hogy kellően jellemző megvilágításba helyezzük a hegeli filozófia említett vonását. Ezt azonban nem tehetjük meg ismertetésünk viszonylag szűk keretei között. A következőkben tehát csak az említett vonás jelentőségét emeljük ki.

Éspedig, *A szellem fenomenológiája* és *A logika tudománya* szerzője életművének ama elemeiről van szó, amelyek csupán a legkisebb mértékben magyarázhatók objektív történelmi tényezőkkel, mivel éppen a filozófus személyiségének legbensőbb lényegéhez tartoznak: a filozófiai alkotás aktusa jószerint — és a tulajdonképpeni tudományoknál összehasonlíthatatlanul nagyobb mértékben — személyes természetű, s ezért nem vezethető le teljes kibontakozásában abból, ami általános. Ezzel az állítással kapcsolatban egyes olvasók kétségtelenül megismételhetnék azt az elég gyakran elhangzó kifogást, hogy ez a szubjektív tényező viszonylag kis jelentőségű a bennünket itt érdeklő szférában, és hogy az egyéniség—személyiség e területén az elemzés csak egyszerű megállapításokhoz vezet, magyarázatokhoz semmiképpen sem.

Igaz, hogy ezen a területen a kutatás kénytelen megelégedni pusztá megállapításokkal. De nem kevésbé igaz az, hogy míg egy akármennyire tudományos műben kicsiny jelentősége van a szerzői egyéniség jelenlétének — sőt, a lehetőségek szerint is elkerülendő —, a filozófiában másképp állanak a dolgok. Egy nagy filozófiában az általános világnézet mellett a személyi hangsúly, a személyes színezet olyan elem, amelytől nem tekinthet el az, aki ezt a filozófiát töviről hegyire meg akarja érteni. Mert egy nagy filozófia, a nagy művészi alkotáshoz hasonlóan, amellet, hogy kora lényegi erővonalainak többé-kevésbé elvont kifejezése, elkerülhetetlenül kifejezi kidolgozójának személyiségét is. Hegel gondolkodását egy bizonyos belső önmarcangolás mozgatta, amit, ahogy ő maga feljegyezte, kora, a történelmi momentum nagy ellentmondásai váltottak ki; de tegyük hozzá, olyan *teljesen sa-*

játos módon, ahogy csak ebből az emberből A szellem fenomenológiája és A logika tudománya szerzőjéből válhatták ki. A figyelmes olvasó számára Hegel nem pusztán a történelem és a világegyetem nagy kérdésein vajúdó intelligencia, hanem egész benső világának — s ez már az intelligenciát kísérő, lényegében érzelmi természetű világ — problémáin győtrődő szellem is.

Így a világegyetemről és az emberről kidolgozott hegeli szintézis, amely az egész lét átfogó képét kívánja nyújtani, és természetesen képtelen teljes terjedelmében kiépülni a tudomány szigorú szabályai szerint, vagyis képtelen arra, hogy minden érzelmi tényezőtől megtisztított megismerés legyen, sőt, ellenkezőleg, igen nagy területen, spiritualista álláspontból megkockáztatott egyszerű feltevésnek mutatkozik, ez a szintézis jelentékeny mértékben lekötötte kidolgozójának egész lelki alkatát, egész személyiségét. Műve így megtestesíti azt, ahogyan a világgal szemben a *teljes ember* reagál, és elkerülhetetlenül tartalmaz számos elemet azon kívül is, amelyeket a kor tudománya szolgáltatott, illetve annak az osztálynak az ideológiája sugallt, amelynek szószólója volt. Egy ilyen szintézis tudományos szempontból éppen természeténél fogva törékeny, s bár a tudomány nyújtotta adatok s ugyanakkor az egészen személyes élettapasztalatok elmélyített reflexiójának terméke, mégis abban különbözik egy akár terjedelmes, de mégis részleges tudományos műtől, hogy szándékaiban nemcsak a világ egészének képe, hanem ugyanakkor szerzője belső világának kizárólagos és egyénített képe is óhajt lenni. Egy ilyen mindent átfogó szintézis, amely magába rejti az egész öntudat magatartását a világgal szemben, amelyet tehát meghatároznak a személyiség affektív összetevői is, amellyel, hogy a világ magát objektívnek vélő tükre, ugyanakkor kidolgozójának *önkifejezése*.

Azért időztünk el egyes lelki elemek idézésénél, mert ezek, noha átalakulva, de jelen vannak néhány elvont dialektikus kategória talaján, és rányomják különös bélyegüket a hegeli gondolkodás sajátos szellemi atmoszférájára. Jó, ha ezt a légkört észreveszi az, aki e gondolkodás leírt betűin kívül mély és általános szellemébe is be kíván hatolni, mert ez is a hegeli doktrína jellemző lényegéhez tartozik. Kétségtelen, hogy minden nagy filozófia felmutat egy sajátos *szellemi légkört* is, de a modern filozófiák közül egy sem árul el olyan erős rejtett érzelmi hangsúlyt, mint Hegel filozófiája: sem a Descartes-é, sem a Spinozáé, sem a Kanté.

Persze osztályának ideológiája — bizonyos történelmi állapotában — mindenütt jelen van művében, mint ahogy jelen van itt, noha gyakran a végtelen absztrakciók nehezen megfejthető formáiba burkoltan — a kultúra egyetemes története is. De jelen van Hegel írásaiban, inkább, mint bármely más nagy gondolkodónál, a reagálásnak egy egészen sajátos módja is, amelynek forrása az affektív zónában, hogy úgy mondjam: Hegel szellemének „árnyékszónájában“ van. Úgy, hogy majd mindent, amit mondott — s milyen sokat mondott! — olyan hangszínezettel fejezett ki, ami csak az övé. Ezt a szellemi atmoszféra nagy egységét kialakító affektív adottságot, a maga annyira egyéni jegyeivel, átszűrve a ráció finom szűrőjén, a fő húrok mintegy „epikus“ módon közvetítik; de halkan, a mélyről és tompítottan úgy zeng fel, hogy e

hangot jobb kifejezés híján „lirainak“ neveznök. Aki nem fogja fel ezt az érzelmi jegyet a hegeli gondolkodás intellektuális tartalmi elemei mellett, az kockáztatja ez utóbbiak helyes megértését is.

A valóságban és a megismerő gondolkodásban lépten-nyomon felfedezett ellenmondások mellett ez az extraintellektuális elem, amely-nél most időzünk, magyarázza — szerepének viszonylagos jelentőségű mértékében — azt a feszültséget, amit a filozófus műve az olvasó felé közvetít.

Ennek az állandóan jelenlevő tényezőnek a belejátszása, lehet, hogy megvilágít egy másik tény is: a hegeli írások olvasójának néha az a benyomása, mintha szerzőjük saját gondolatait nem vinné végig megfelelő következetességgel a ráció tulajdonképpeni pályáján, vagyis beteljesületlenül hagyja ezen a területen, éppen a gondolatok affektív alapja miatt, ami megtöri az intellektuális körvonalakat. Ez úgy jelentkezik, hogy a hegeli gondolat elköveti annyira gyakori ugrásainak egyikét, amikor a következő eszmét a megelőzőkhöz nem kapcsolják már sem a formális, sem a dialektikus logika szálai; avagy ellenkezőleg, Hegel gondolata többet sugall, mint amennyit explicit módon kifejez; ez a leggyakoribb eset.

Lehetséges, hogy ebből származik Hegel egyes fogalmainál az egyértelműség hiánya, az, hogy az első jelentéssel párhuzamosan egy másodikat is sugallnak; sőt, néha éppen többértelműek. Tehát, a többi (intellektuális jellegű) tényező mellett ez az extraintellektuális elem az, amely a tudat kevésbé áttetsző zónáiban kifejtett tevékenységével maga is hozzájárul bizonyos hegeli fogalmak pontos körvonalainak a fellazításához, és az éppen csak sugallt vonatkozásokkal nem engedi, hogy pontos és egyértelmű tartalmakká szilárduljanak e fogalmak. Ez teszi, hogy egyes hegeli — filozófiai — szövegek, látszólagosan „prózai“ jelentésük mögött tartalmazzanak mélyükben olyas valmit, ami a költészet sajátossága, az olyan nagy költészeté, amely összehasonlíthatatlanul többet mond, mint amennyit megfogalmazva is kifejez.

Hegel írásainak figyelmes olvasója gyakran találkozik a logikai körvonalakat és pontos meghatározottságot nélkülöző eszmékkel, amelyeket szerzőjük mintha szándékosan hagyott volna ebben az állapotban, mivel véleménye szerint így szóbeli sűrűségük (kifejezett is, sugallt is) a maximumra emelkedik, máskor pedig még gyakrabban, ezek az eszmék azért maradnak ilyen állapotban, mert az említett okok következtében a nyelv képtelennek bizonyul kifejezésükre. Ez utóbbi körülmény (és Hegel gondolkodásának *sajátossága*) magyarázza részben a német nyelv kifejezőképességének szélesítésére vonatkozó, egyre megújuló erőfeszítéseit, hiszen ez a nyelv rugalmasságánál fogva elviseli az összetett szavak beláthatatlan sorát. Ez magyarázza az érdekes hegeli „etimológiai“ elemzések eredetét is, amelyekkel kitalálójuk megkísérelt új jelentéseket kölcsönözni a szavaknak.

Hegel gondolkodása az említett összetevők következtében — az egyik: intellektuális és közvetlenül felfogható azokból a fogalmakból, amelyekkel dolgozik, a másik: a nehezebben felfogható érzelmi hullám, az előbbi lelki-affektív kísérője — gyakran olyan hangulatokat is felidéz az olvasó tudatában, amelyek rezgéseikkel közel visznek ahhoz a kicsiszolatlan (de reális) sugalmazó állapothoz, amit *költői állapotnak*

nevezünk (ha ezt a szót a legtágabb értelmében használjuk, vagyis olyan közérzetnek tekintjük, ami nemcsak a szorosán vett művészi műfajnak a sajátossága), noha ez a gondolkodás az olvasó felé racionális tartalmakat közvetít, amelyek (kézenfekvő módon) az intellektuális szinten helyezkednek el. Ezért a hegeli mű számos lapja, amely tartósan a ráció mozgásszintjén tartva *nem hordoz semmi „misztikusát” vagy „titokzatosát”*, mégis rendelkezik valamivel a művészi alkotás sajátosságaiból, azzal az adottsággal, hogy elhallgatott eszméket sugalljon, és ugyanakkor érzelmi állapotokat idézzen fel, — ez hozza létre azt, amit e lapok különös atmoszférájának nevezünk.

Ilyen vonatkozásban esetleg szükséges a következő megjegyzés: a költészet, hogy kifejezze érzelmi és eszmei tartalmát, plasztikus képekhez és metaforákhoz folyamodik, ami éppen lényegéhez tartozik, mint közismert. Anélkül azonban, hogy lekicsinyelnők a költészet és a filozófia különbségeit, avagy azt képzelnek, hogy az egyik helyettesíthetné a másikat, mégis megállapíthatjuk, hogy egy nagy gondolkodó, aki a fentebb elemzett lelki struktúrával rendelkezik, vagyis olyan struktúrával, amely ennyire érzékelhető mértékben hat vissza affektív erővonalain is az elvont intellektuális alkotásra, egy ilyen gondolkodó néha — szükségesen-szükségtelenül — maga is a *metaforához* folyamodik. *Hegel gyakran járt el így*. Ha jobban megértenék ezt a dolgot, vagy ha ezt a tényt nem tévesztenék szem elől, ha képnek és metaforának tekintenék, ami kép és metafora, számos betű szerint érthetetlen hegeli kifejezés (az ilyen kifejezések bátorítják a hegeli tant zavaros mitológivá változtató értelmezéseket) az ő szellemében vizsgálva érthetővé válna.

Másrészt igaz, hogy az ilyenfajta meg nem értékekért maga Hegel is nagy felelősséggel tartozik. Mert anélkül, hogy figyelmeztetné az olvasót, legalább azokban az esetekben, amikor erre feltétlenül szükség van, gondolkodása állandóan átugrik a kifejezés sajátos értelméről a másokra, a „metaforikusra”. A zavart még inkább erősíti azután az a körülmény, hogy amikor tartósan a fogalmak közötti elvont logikai (dialektikus) viszonyokról beszél, állandóan konkrét szavakat használ, amelyek természetüknél fogva konkrét, a *megjelenítés* világába tartozó képeket sugallnak az olvasónak.

Magától értetődik: Hegel filozófiai anyaga a fogalom, és nem is lehet más, mint a fogalom. De ne volna jellemző, hogy a fogalom, amelynek dialektikus elemzését olyannyira elmélyítette *A logika tudománya*, e mű szerzője szerint különbözők egysége (Einheit Unterschiedener), ellentétes meghatározottságok egysége (Einheit entgegengesetzter Bestimmungen), vagyis dialektikusan összekapcsolja az egyetemet (a racionálist) a sajátos, az egyéni adottsággal, azzal, amit érzékenységünk közvetít számunkra, és természeténél fogva alkalmas érzelmi reakciók kiváltására is?

Ha ez így van, vajon nem lehet-e azt mondani, hogy egy ilyen, a lét ellentmondásokból teremtett lényegének a kifejezésre szolgáló fogalom kiformálásával Hegel mintegy kidolgozta saját lelki szerkezetének, saját személyiségének az elméletét is? Mert a ráció zseniális dialektusa írásainak sok helyén megkettőződve, mint — természetesen önuralommal rendelkező — „emocionális” mutatkozik meg, akinek af-

fektív hangszíne erős hangsúllyal feltör művében is. Miután ez a mű filozófiai, az érzékenyre és affektívra (amit ő a szellem „alsóbb” zónájának tekint) magától értetődően reákenyszeríti a racionalitást, átszűri azt az intelligencia finom szűrőjén. De ellenkezőleg is: azzal, ahogy kidolgozta a fogalom (a ráció) dialektikus szerkezetét, Hegel nem akarta-e visszavezetni az érzékenyt a racionálisra, hogy visszaadja a racionálisnak (egy magasabb szinten) az érzékenyt, ami hozzátartozik, hiszen a fogalomtól — mint láttuk — megköveteli: legyen a különbözőség, az ellentétek egysége. Kétségtelen, nem kell eltekinteni attól a tényről, hogy ez a hegeli erőfeszítés az elméleti megismerés elvont területén érvényesült, miközben egy episztemológiai problémát kívánt megoldani. Mégis az objektív tényezők mellett, amelyek arra készítették, hogy ilyen módon oldja meg a megismerés egyik kérdését, közreműködött — engedjék meg feltételeznem — az itt említett szubjektív elem is.

Az előző észrevételeket többek között alátámasztja a hegeli *Esztétika* számos lapja is, amely a filozófiatörténeti előadásokkal együtt, vagy lehet, hogy ennél is inkább a leghitelesebb „kommentárnak” tekinthető *A logika tudományához* és különösen ennek *Az eszméről* szóló fejezetéhez. Aki megjegyzi azokat a közelítéseket, amelyeket az *Esztétika* szerzője általában a művészet és a filozófia és különösen a filozófia és a költészet között (a költészetnek szentelt háromszáz oldalon) kimunkál, rájön, hogy Hegel számára a rációval együttjáró és a filozófiai alkotásban uralkodó lelkiállapot mintegy a költői közérzet (szerinte magasabbrendű) formája. Úgyhogy az említett közelítések és a hozzájuk kapcsolódó hegeli reflexiók fényében a két különböző, de egymást ki nem záró, hanem ellenkezőleg, bizonyos mélységi és működési elemek révén éppen rokon lelkiállapot — úgy tűnik — kölcsönösen fel-fokozza egymást.

Feltételezhető, hogy e közelítések kidolgozásában közreműködött Hegel általános filozófiájának álláspontjain és alapvető tézisein kívül egy nagy, teljesen személyes, intim élettapasztalat is, amit Hegel szellemében két gazdag, élő forrás táplált. Az első forrás: ismeretes, hogy a nagy, mélyre hatoló és koncentrált elméleti gondolkodás, amely a lét széles látóhatárait fogja át — ez Hegel esete — rezgésbe hozhatja lelkünknek az affektív oldalhoz tartozó érzelmi hűrjait, és így olyan lelkiállapotok forrása lehet, amely hasonlít ahhoz, amit a nagy költészet vált ki belőlünk. Az embernek a világegyetemben betöltött helyére és helyzetére vonatkozó fontos kérdések és általában a filozófiai eszmék, amelyeket Hegel oly bensőségesen élt át, szellemében gyakran érzelmi állapotokba alakulnak át. A szóban forgó tapasztalatok második forrása Hegel nagy fogékonysága a művészet értékeivel szemben. Ezt nem az az elméleti tény igazolja, hogy a művészetet az általa „abszolút szellemnek” nevezett szellem szférájába sorolta, hanem éppen az említett *Esztétika*, amely, korlátai ellenére (amit szerzőjük spiritualista filozófiai álláspontja határoz meg, és amit az információ érthető hiányosságai is magyaráznak) olyan ember nagy műve, aki nem csupán osztályoz, és a művészet terméketlen leíró történetét műveli, hanem a művészi szép iránti különleges érzékenysége segítségével a művészet értékeit felfogó és megértő esztétikai elemző művet hoz létre.

Talán nem alkalmatlan itt azt a tény is megemlíteni, hogy az „in-

telligencia" és az „affektivitás“ kategóriáinak egymásba hatolása, amelynek pályáját az előbb így jellemeztük: intellektuális elem — affektív elem, végbemehet ellentétes irányban is. Vagyis egy gazdag és intenzív, teljes (tehát magas affektív színvonalra is emelt) lelki élet elmélyült racionális leszűrése — természetesen, ha magáévá teszi a tudományos megismerés objektív adatait, megnyilatkozhat a filozófiai alkotásban. Hegelnél ez a kölcsönhatás ebben a második irányban is végbement. A Hegelről szóló *Linii și figuri* (1943) című kötetben közzétett tanulmányom a nagy hegeli alkotást csak ez utóbbi irány perspektívájából vizsgálta, s abban a korlátozottságban szenvedett akkor, amit egyoldalúságnak nevezünk.

Ebben a vonatkozásban érdemes megjegyeznünk azt is, hogy Hegelnek csak századunk elején megismert és a filozófus egész későbbi művének megértése szempontjából nagy jelentőségű fiatalkori írásai új fényt vetnek Hegelre, az emberre, személyiségére, és ez a megismerés szintén szükséges egy olyan filozófia helyesebb megértéséhez, amelynek tartalmát annyira erősen átszövi — ahogy ezt éppen bemutatni igyekeztem — e személyiség sajátos érzelmi hangszíne. A fiatalkori „jegyzetfüzeteknek“ a fényében is nézve, Hegel még láthatóbban feltárja lelki szerkezetének ama vonásait, amelyek jórészt a fejtegetéseimben jelzett szellemi sajátosságaihoz tartoznak, és amelyek nehezebben pillanthatók meg érett filozófiai írásaiban. Ezek az írások a filozófus rendszerbe szerveződött művénel felfoghatóbban mutatják, hogy a „nyugtalanág“, amelyről a *Fenomenológiában* beszél, vagyis a „nyugtalanág“, amit a szellem a külső világgal szemben érez, egyike a hegeli gondolkodás fő rugóinak.

E fejtegetés utolsó részének kezdetén tett megszorításunkra emiékztetve megjegyezzük, hogy az itt elmondottak egyszerű jelzései néhány olyan reális és állandóan jelen levő, cselekvő elemnek Hegel gondolkodásában és szellemében, mely egészen sajátos jelleget kölcsönöz neki, és hogy ezeknek a jelzése nem menti fel a szövegekkel való közvetlen kapcsolat kötelezettsége alól azokat, akik ezt a sajátos jelleget érzékelné, illetve jelentőségét a filozófus művének helyes megértése céljából észlelni óhajtják.

Végül is húzzuk alá még egyszer azt, ami egy oly komplex filozófiai tanítás megteremtésében — amely olyan tágas kontinens és óriási kutatóterep meg építőtelep, mint a hegeli — a bennünket érdeklő területen közbejáró különböző tényezők itt vázolt képéből kiderül, éspe-dig: mint minden nagy filozófiában, a hegeli filozófiában is a tulajdonképpeni filozófiai alkotást nem lehet egészében besorolni végletesen általánosító törvények sémájába. A hegeli mű, amely eredetinek mutatkozik számunkra nem csupán intellektuális tartalma, hanem affektív személyi jegyei révén is, néhány lényegi vonatkozásában olyan, mint egy nagy, az árnyék- és szuggesztív zónákban gyakran változatos jelentésű *műalkotás*, ezek a jelentések pedig, a maguk módján, a többi (a tulajdonképpeni intellektuális természetű) elem mellett, különféle vagy éppen ellentmondó értelmezéseket okozhatnak. Amint azt már hangsúlyoztuk, a történelem a gyakran nehezen megfejthető elvont kategóriák finom szűrőin átszűrve jelen van egész művében, de jelen van írásaiban a reagálásnak egy egészen sajátos — intellektuális és

affektív — módja is az élet nagy kérdéseivel szemben (amelyekkel, csupán „elgondolva őket“, óhajtott megbékélni), ami eredeti módja az önkifejezésnek.

Következésképpen, ha hibás azok felfogása, akik a filozófiai tanokat pusztán a szabad akarat tisztán szubjektív alkotásának tekintik, akkor azok is tudománytalanul járnak el, akik erőszakolt módon és a kérdéseket végletesen leegyszerűsítve megkísérlik, hogy egy filozófiai doktrínát, amely olyan sokjelentésű, mint a hegeli, csakis az eredetét végső fokon — de csakis végső fokon — meghatározó konkrét társadalmi-politikai tényezők mintegy mechanikus, sommás és elvont erődjére vezessék vissza. Igaz, amikor Hegelről van szó, nagy a kísértés ahhoz — hiszen olyan bőségesen táplálja a történelem —, hogy tanítását csak mint a kor tükrét, mint a kor egyszerű, elvont másolatát mutassák be. Ez a kísértés tehát bizonyos mértékben megmagyarázható, de engedni neki megbocsáthatatlan.

A FORDÍTÓ MEGJEGYZÉSE: A hegeli filozófia nagy filozófia, nem lehet megkerülni.

A hegeli totalitás-értelmezés tudományos alapjai Hegel kora óta alaposan megváltoztak: azok az igazságok, amelyekre építkezett, többszörös transzformáción mentek át, körük annyira beszűkült, hogy ma már alkalmatlanok a teljesség-kép hordozásához. Azok a társadalmi „igazságok“ pedig, amelyekre világát építette, hamisnak vagy enyhébb esetben illúzióknak bizonyultak. Mégis: a hegeli teljesítményben a dialektika mint a filozófia metodológiája minden újabb polgári filozófiát megnyilatkozásra készítet, mint ahogy a marxi gondolat is megtalálta benne — igaz, gyökeresen más talajba ültetve — a mozgás értelmezésének lehetőségét.

És ebben van a hegeli gondolkodás erénye: noha teljesség-képe elavult, az a módszer, amellyel e kép birtokába jutott, így vagy úgy minden új filozófiai eredmény kialakításában szerepet kapott. A Hegel-kutatás ezért nem túlhaladott, hanem élő-aktuális feladat.

A hegeli szövegkutatás érdemeinek megtestesítője Romániában: D. D. Roșca. Nem azért, mintha ő volna itt az egyedüli Hegel-kutató; C. I. Gulian és Pavel Apostol nála terjedelmesebben-összefüggőbben foglalkozott ezzel a filozófiával. De D. D. Roșca egészen sajátosan közelíti meg Hegelt: nem kívülről, a rendszer bírálatán keresztül jut el a pozitív megállapításokhoz, hanem belülről, magáról a hegeli talajról értelmezi Hegelt. Pontosabban: nem értelmezi, hanem érti. Bánik vele, gyakran azzal a biztonsággal, mint a sajátjával, vagy ahogy az teszi, aki saját gondolatait újra és újra meghaladja, átértelmezi. D. D. Roșca kritikája így nem külső hozzáállásnak, hanem a hegeli gondolat önmeghaladásának tűnik. És, az első látásra furcsa módon: Hegel Roșcában a materialista dialektika felé mozog: az objektíven benne rejlő mozgási tendenciák közül D. D. Roșca éppen ezeket gondolja tovább. Az eredmény váratlan: a továbbgondolt hegeli gondolat leleplezi előző magamagának (vagyis a Hegel kidolgozta hegelianizmusnak) sok rejtett indítékát, amit különben a kívülállók nem is érzékelhetnek. Ilyen vonatkozásban tartjuk gyelelemre méltónak D. D. Roșca legutóbbi a *Revista de filozofie* 1966. 10. számában közölt tanulmányát is.

D. D. Roșca tanulmányát (*Unele date hegeliane ale condiției umane și ceva despre omul Hegel*) filozófiai szakfolyóiratunk a professor 70. születésnapja tiszteletére — kissé késve — kiadott emlékszámában közölte, négy róla szóló írás kíséretében. Ion Bănu a filozófiatörténész, Titus Mocanu a filozófus, Pavel Apostol az ember, Dumitru Ghișe a Hegel-fordító D. D. Roșcáról értekeznek.

Bretter György